

נ כ ו ן ל ע כ ש י ן

בתחילת המאה העשרים נכתבה במזרח אירופה הקלאסיקה של הספרות העברית החדשה. ביאליק ובני דורו תיארו ביצירותיהם את היהודי המחפש אחיזה לחייו בעידן שלאחר מות האל, והגיעו בכך להישגים מזהירים. הם סיפקו לתרבות העברית המודרנית את תשתיתה ואת קני המידה שעל פיהם אפשר להעריך יצירת ספרות ישראלית בת ימינו. אבל מי קורא אותם? מי עוד קורא את מנדלי מוכר ספרים, את ברדיצ'בסקי, את גנסין, את ברנר?

לא קוראים את הסיפורים שלהם, כי הם לא בעברית. הם כתובים בשפתם של בוגרי ישיבות – אותה עיסה גלותית של ארמית, יידיש ועברית של בית הכנסת, שטעמה בפנינו כטעם קרעפליך דאשתקד. כמעט בלתי אפשרי לחוש עוד בגדולתם של סופרי דור התחייה ולהבדיל בין גאון למשנהו מבעד לאַמִּידיש המעופשת שלהם. היו בנייהם נטורליסטים והיו סימבוליסטים, היו ניאו-רומנטיקנים והיו אימפרסיוניסטים – אבל הקורא הישראלי אינו מבדיל בין סופר עבש אחד לסופר עבש אחר.

ניסיונות ההנשמה המלאכותית של סיפוריהם באמצעות הוצאתם באריזה חדשה, כגון קובץ סיפורי מנדלי שיצא לפני שנתיים בעריכתו של בני מר בהוצאת עם עובד, או קובץ סיפורי ברדיצ'בסקי שיצא הקיץ בעריכתו של אבנר הולצמן בסדרת הספריה החדשה, לא ישנו את המצב. אדרבה, הם עלולים להתגלות כוידוא הריגה, כשהקורא שהתפתה על ידי העטיפה המושכת יגלה איזו גברת מכרו לו בשינוי האדרת. שום עורך ספרותי, שום מעצב עטיפות, לא יגרום לישראלים לקרוא ארמידיש. ישראלים יקראו את סופרי דור התחייה אם יתורגמו לעברית.

התרגום לעברית עדכנית לא יישמש לצרכים אקדמיים. חוקרים וסטודנטים ימשיכו, כמובן, ללמוד את יצירות דור התחייה בנוסחיהן המקוריים – לימוד המחייב ידיעת ארמית ויידיש (ורוסית, במקרה של גנסין או של ברנר). השאלה היא מה קורה מחוץ למגדל השן.

בפתח תרגומו החדש ל'טביה החולב' של שלום עליכם כתב דן מירון שכדי להציל את יצירותיו של מנדלי משיכחה, צריך לתרגם אותן מחדש מיידית לעברית. בראיון שהעניק כאן בחודש שעבר חזר מירון ואמר: "צריך לתרגם מחדש את כל היצירות שעובדו מיידית... ואז יגלו מו"לים וקוראים שאלו לא ספרים לארון הספרים. שאפשר גם לקרוא את זה". כשנשאל מדוע לא לתרגם אפוא לעברית בת ימינו גם יצירות שנכתבו בעברית באותה תקופה, ענה מירון: "זה טאבו לתרגם יצירת מקור. זו באמת בעיה, אבל עם הבעיה הזאת צריך לחיות". זו עמדתו, אף על פי שברור לו ש"הספרות העברית של ראשית המאה העשרים יותר רחוקה מהקורא של ימינו", לדבריו, "מאשר האנגלית השקספירית רחוקה מהאנגלית של ימינו".

ובכן, מדוע לחיות עם הבעיה הזאת? מדוע לקדש את הטאבו? מה זה תורם לנו? אם תרגומי 'טביה החולב' של אריה אהרוני (1982) ושל בנימין הרשב (1983) התיישנו כבר – מה נגיד על העברית של שלום עליכם עצמו, בסיפורי העבריים? ננסה לקרוא, למשל, את הקטע הבא מתוך סיפור עברי שלו, ששמו: 'האשכנזי' (כלומר, הגרמני). גיבור הסיפור, גבר נשוי המתחזה לרווק בהגיעו מגרמניה לעיירה יהודית מזרח-אירופית, מפלרטט עם נערה חביבה ששמה מלכה:

"אהבתי כי אראה בשחקך", אמר אליה האשכנזי יהודית-אשכנזית. "מאוד אהבתי כי תצחק כי בעת שחקך יהיו פניך כאשר אהבתי בכלל"

"ואיזה פנים תאהב בכלל?" שאלה מלכה ותשחק בעורמה
"בכלל הנני אוהב את פניך", אמר האשכנזי וייגש אליה להעביר אצבעותיו על טוב לחייה; אך מלכה היכתה על כפו בשחוק הוללות ותאמר:

"העידותי כך זה מאה פעמים אדוני: בעיניך כל תוכל, אך ידך אל תשלח..."
 זו העברית של שלום עליכם, אם לקרוא לזה עברית. איזה טאבו יכול להצדיק את השארתו של הסיפור הזה בלתי קריא?

בעברית עדכנית זה יישמע בערך כך:

"אני אוהב שאת צוחקת", אמר לה הגרמני בידיש גרמנית. "זה מזכיר לי איזה סוג של פנים אני אוהב."
"איזה סוג של פנים אתה אוהב?" שאלה מלכה וחייכה בעורמה.
"את הסוג שלך", אמר הגרמני, ושלה את אצבעותיו ללטף את לחיה. אבל מלכה סטרה על ידו בשוכבות ואמרה:
"אני משביעה אותך, אדוני: תסתכל עלי כמה שאתה רוצה – בלי ידיים!"

לא מדובר בהנמכת השפה אלא בעדכונה. סופרי דור התחייה לא כתבו בשפה גבוהה לשעתה, ואין סיבה להניח שהיו כותבים בשפה גבוהה אילו חיו היום. כדי להעניק להם את העברית שהיתה משמשת אותם אילו חיו היום, יש להבחין בין קשיים לשוניים הנובעים מפגעי הזמן. ברדיצ'בסקי בחר להקשות על קוראיו במשפטי המסתוריים, גנסיין בחר להקשות על קוראיו במשפטי המפו תלים, וברנר בחר להקשות על קוראיו במשפטי השבורים. אבל איש משלושתם לא בחר לכתוב בשפה שתתיישן. זו השפה הגלותית שעמדה לרשותם.

נציל אותם מן השפה שעמדה לרשותם אם נבין מה כל אחד מהם ניסה לעשות, ונממש את כוונתו בעברית עדכנית. אם מנדלי, למשל, השתמש בארמית כדי לייצג באמצעותה שיחות בידיש, הרי שנקט אמצעי זה כדי ליצור אשליה ריאליסטית של שפה מדוברת. ברור שהיה משתמש לשם כך בעברית מדוברת, אילו עמדה לרשותו. הוא שאף ליצור סגנון חי ואמין, "סגנון עברי שיהיה מדבר ברור ובדיוק כבני אדם בימינו ובמקומנו", כפי שכתב לרבניצקי ב-1906, ואכן, כך נתפס סגנונו בימיו ובמקומו. ביאליק, שתרגם ב-1901 מידיש את שמונת הפרקים הראשונים של 'ספר הקבצנים', הכתיר את מנדלי בתואר "יוצר הסגנון העברי החי".

כדי להיווכח כמה מת "הסגנון העברי החי" של מנדלי, נדפדף אל הפרק השמיני של 'ספר הקבצנים', בנוסח העברי שהעניק לו מנדלי עצמו ב-1912, ונתלווה אל המספר המחפש ביער את חברו שהלך לאיבוד ולוגם בתוך כך מבקבוק היין שבתרמילו. "דומה שמרוב צער ויגיעה ובהילות לא כיוונתי שיעור השתייה", הוא מספר לנו, "ושתייתי יותר מרביעית בגמיעה אחת אליבא ריקנא" (כלומר, שתייתי יותר מרבע בגמיעה אחת על בטן ריקה). בשכרונו, נדמה לו שהתפצל לשני אנשים, וכך נשמע הדיאלוג שבינו לבין עצמו:

"ערבא טבא!", אומר מנדלי אחד בקידה "בלילה כאן הולכים להיכן?"
"עט! בהמה, סוסים הם להם!", משיב השני וְגַחֵיךְ בנעימה. "הם אוכדים להיות חמדו להם הם... אין זה אלא חוכא וטלולא!"
"בור, ר' מנדלי! הישמר לעצמותיך אתה!"
"אמת! יש, כמו שאני יהודי, יש בור! גם זה נפלתי אפילו... כמדומני, זה עשרים פעמים..."

"ייקום נא, במחילת כבודו, נא! לא מדרך-ארץ מוטל להיות כך..."
"יישר כוח, ר' יהודי! אני בשוטי ממש מעתה אני... זה אינו אלא חוכא וטלולא – עצים הולכים! לכו לשלום! נלך בכנופיא יחדיו! אוי, מה אתם סורטים?! כמעט שלא עיני ניקרו הם... טפו, טפו!"
נתרגם לעברית:

"ערב טוב!", אני משתחוה לעצמי. "מה יש לחפש פה בלילה?"
"אוי, מטומטמים! ראשי סוסים!", עצמי עונה לי ומצחקק בהנאה. "ללכת לאיבוד הם רוצים... איזה צחוק!"
"בור, מנדלי! תיזהר!"

"כן! כמו שאני יהודי – בור! והנה שוב נפלתי, בפעם העשרים."
"נא לקום, אדוני! זה לא מכובד, איך שנמרחת."
"תודה, איש יקר! מעכשיו אמשש בשוט את הדרך... איזה צחוק – עצים הולכים! לכו לשלום! נלך ביחד! הי, מה אתם שורטים?! כמעט ניקרו לי את העיניים, לכל הרוחות!"

חוק ההתיישנות חל לא רק על שפתם של סופרים כמו מנדלי ושלום עליכם, שחשבו בידיש כשכתבו בעברית, אלא גם על העברית החדשנית לשעתה של

ברדיצ'בסקי וגנסין. יש קסם במשפטיו העצבניים של ברדיצ'בסקי, החדורים כוח מתפרץ ועצור של תנופות ובלים פתע. אבל כל קסמו של ברדיצ'בסקי נעלם בענן אבק כשהוא כותב בסיפורו 'בית תבנה' על אשה ההולכת למקווה עם 'צרור לבנים תחת אצילי ידיה' (כלומר, תחת בית השחי) ועם 'מטפת תוגרית' (כלומר, תורכית) על ראשה, או כשהוא כותב בסיפורו 'מחניים' על אשה היודעת 'מעט מתהלכות אשכנז' (כלומר, מעט מתולדות גרמניה). אפילו ברגעיו הפשוטים ביותר, הוא נשמע יותר ישן ופחות קריא מהתנ"ך:

"הגיעה שעת סגירת בית המקרא. השוער בא לכבות את המנורה, המפקח לבש את מעילו העליון ויקח את חסות הגשם בידו ללכת הביתה, והזר מלווהו ומדבר עמו על המעלות".

כך הוא כותב בסיפורו 'הזר', הזר לאוזנינו. בעברית עדכנית:

"הגיעה שעת הספרייה. השומר בא לכבות את המנורה, הספרן לבש את מעילו ולקח את המטרייה ללכת הביתה, והזר התלווה אליו ודיבר איתו על המדרגות."

ואם לעבור ממשפטיו ההדוקים של ברדיצ'בסקי למשפטי העקלתון עתירי התיאורים והתארים, הארוכים כנהרות אוקראינה, של גנסין – הנה משפט אחד מהנובלה 'אצל':

"וכשנפגש בחזירתו משם עם אותו בחור לבנוני ומקורזל, זה שגדות הפ סיוול הנוגות היניקוהו והפריירות הצהובות שבאמריקה פלטהו, צחקו אורות את אורות ונוצצו ראשי הזהב המרובים של בתי המסגד שבכיכר וקרניים נהרו מדשאי הירוקים וגיחכו מסילות החול הצהובות, שהשתטחו בינות לדשאים, כאלונטיות הללו, השטוחות ומתייבשות אצל הבריכות ואותו בחור היה ניצב והיה אוהזו לאפרים בדש שבכגדו והיה מדבר אליו הרבה בסגנונו שלו, שהיה משונה במקצת, משום שהיה מתובל אצלו תמיד במלים ואפילו במבטאים שלמים הרבה שבאנגלית, ודיבר, כנראה, בהתלהבות מרובה אשר בנפש ופניו היו אורים מחמת איזו הודיה כבושה אשר בלב."

בשפתנו:

"וכשנפגש בשוכו משם עם אותו בחור חיוור ומקורזל, זה שהתגלגל מגדותיו הנוגות של נהר באוקראינה אל הערבות הצהובות שבאמריקה ובחזרה, הבהבו אורות ונצצו כיפות הזהב הרבות של המסגדים שבכיכר, וקרניים נהרו מדשאי הירוקים, וגיחכו שבילי החול הצהובים שהשתטחו בין הדשאים כמו מגבות הפרושות לייבוש על שפת בריכות, והבחור עמד ואחז את אפרים בדש בגדו ודיבר אליו באריכות בסגנונו האישי, שהיה משונה קצת משום שהיה מתובל אצלו תמיד במלים ואפילו במשפטים שלמים באנגלית, ודיבר, כנראה, בהתלהבות אמיתית, ופניו קרנו מאיזו התפעלות שגאתה בו."

ופתאום זה נשמע מוכר. תרגמו את גנסין לעברית עדכנית – קיבלנו משפט של יעקב שבתאי.

בשביל מי שלא קרא את גנסין, שבתאי הוא סופר ישראלי תל-אביבי. בשביל מי שקרא את גנסין, שבתאי הוא סופר עברי. אבל מי קורא את גנסין? מה זה 'פריירות'? לא קוראים כאן ארמידיש, כשם שלא קוראים באנגליה את המידל-אינגליש של ג'פרי צ'וסר. עיבוד של 'סיפורי קנטרברי' לפרוזה אנגלית בת ימינו ראה אור השנה בהוצאת פינגווין, ומאיר ויזלטיר שוקד בימים אלה על תרגומו לעברית בהוצאת אחוזת בית. יש לשער, אפוא, שבקרוב יהיו לצ'וסר יותר קוראים ישראלים משיש למנדלי, לברדיצ'בסקי ולגנסין ביחד.